
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ W BYDGOSZCZY
Studia z Nauk Społecznych 1985 z.9

ADAM DUBIK

WSP w Bydgoszczy

**O SPOSOBIE REKONSTRUKCJI MARKSOWSKIEJ TEORII KLAS SPOŁECZNYCH
W PRACACH STANISŁAWA OSSOWSKIEGO**

Zainteresowania S.Ossowskiego obejmowały różne dziedziny wiedzy: od teorii kultury po estetykę, od metodologii nauk społecznych do rozważań na temat struktury społecznej, w skład których weszła również problematyka klas społecznych. Wyczerpujący wykład swych poglądów na temat klas społecznych przedstawił w pracy "Struktura klasowa w społecznej świadomości", w której nie tylko omówił podstawowe sposoby interpretacji struktur klasowych, jakie pojawiły się na przestrzeni wieków, nie ograniczył się również do prezentacji własnej koncepcji klasy społecznej, lecz ponadto przeprowadził semantyczną analizę niektórych terminów i haseł, zbadał wybrane zagadnienia dotyczące struktury klasowej współczesnych mu społeczeństw oraz przedstawił własną interpretację marksowskiej teorii klas społecznych.

Nie sposób kwestionować wagi poruszonych tematów. Jeden z nich stanowi wątek demitologizujący powszechnie akceptowane sposoby przedstawiania struktur społecznych. S.Ossowski zwraca w nim uwagę na to, że klasowa analiza realnych społeczeństw często zaciemnia rzeczywiste podziały dzielące różne grupy społeczne, poprzez ujmowanie tylko tych nierówności, które formułowane są w kategoriach klasowych. W ten sposób likwidacja systemu klas społecznych bywa rozumiana jako usunięcie tylko tych nierówności, które formułuje się w kategoriach klasowych i nie jest równoznaczna ze zniesieniem rzeczywistej hierarchii pozycji społecznych i nierówności ekonomicznych¹. Przykładem takiej tendencji jest dla S.Ossowskiego koncepcja wskazująca na istnienie w Związku Radzieckim dwóch klas, klas nieantagonistycznych, związanych z dwoma rodzajami własności socjalistycznej: państwową i spółdzielczą, czyli klasy robotniczej i chłopskiej. Przecistawiając tę koncepcję teorii Marksa wyciąga on wniosek, że z teoretycznego pun-

ktu widzenia jest ona nieuzasadniona, a w konsekwencji "przesądza w negatywnym sensie sprawę istnienia klas uprzywilejowanych i klas upośledzonych w nowej strukturze społecznej"².

Wątek zajmujący się badaniem funkcjonujących wczoraj i dzisiaj różnych koncepcji struktur klasowych, z punktu widzenia przydatności tych teorii dla klasy będącej u władzy, przewija się przez znaczną część pracy S.Ossowskiego. Krąg tych zagadnień odbiega jednak od tematu niniejszej pracy, w której autor ogranicza się do omówienia sposobu, w jaki S.Ossowski prezentuje marksowską teorię klas społecznych, a pozostałe tematy poruszy w stopniu, w jakim okaże się to niezbędne.

W roku 1948, na dziewięć lat przed ukazaniem się pracy "Struktura klasowa w społecznej świadomości", S.Ossowski wydaje artykuł zatytułowany "Teoretyczne zadania marksizmu", w którym wskazuje na konieczność "uwpółocześnień" marksowskiej teorii klas społecznych. W celu przeprowadzenia niezbędnych zmian należy:

- podjąć się systematycznego opracowania socjologii Marksa,
- do teorii Marksa zastosować wyniki współczesnej nauki,
- dokonać korekt wynikających z przemian historycznych, jakie zaszły w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat³.

Podobny charakter mają uwagi umieszczone w artykule "Doktryna marksistowska na tle dzisiejszej epoki", w którym S.Ossowski wskazuje na konieczność "systematycznego opracowania niewykończonych pomysłów socjologicznych rozsypanych na marginesie ekonomicznych dzieł Marksa"⁴.

W pracy "Struktura klasowa w społecznej świadomości" S.Ossowski nawiązuje do wcześniej sformułowanych tez. Wskazuje w niej na potrzebę wyzwolenia się od tradycyjnego sposobu ujmowania zjawisk społecznych oraz wzywa do odejścia od sugestii, jakie narzuca posługiwanie się tradycyjną aparaturą pojęciową. Następnie przechodzi do omówienia pozytywnego programu badań, którego celem byłoby poszukiwanie nowych pojęć i metod badawczych i który opierałby się na syntezie różnych poglądów na temat klas społecznych, jakie pojawiły się na przestrzeni wieków.

Poszukiwania S.Ossowskiego poprzedza obszerna prezentacja ważniejszych sposobów ujmowania klas społecznych, począwszy od podań biblijnych i koncepcji Arystotelesa a skończywszy na analizie niektórych tez Marksa, Lenina oraz ważniejszych przedstawicieli empi-

rycznej socjologii zachodniej /Warner, Canters i inni/. Jej wynikiem jest wyróżnienie trzech różnych schematów ujmowania struktury klasowej. Pierwszym z nich, a zarazem najbardziej doniosłym ze względu na funkcję jaką pełni w ruchach społecznych, jest schemat dychotomiczny, czyli podział społeczeństwa na dwie wielkie grupy ludzi, na "tych, co są u góry i tych, co na dole", na przeciwstawienie klasy rządzących i rządzonych, bogatych i biednych. Drugim jest schemat gradacji, w którym system klas tworzy się poprzez stopniowanie pewnej obiektywnej cechy, jaką stanowić może np. udział w dochodzie społecznym lub stopień zamożności. Schemat funkcjonalny stanowi trzeci typ ujęcia struktury społecznej; opisuje ją poprzez wyróżnienie pewnej liczby klas ze względu na funkcję, jaką pełnią one w życiu społecznym. Przykładem takiego podejścia jest dla S.Ossowskiego koncepcja A.Smitha, w której społeczeństwo dzieli się na klasy posiadaczy ziemskich, właścicieli kapitału i robotników, wyodrębnione ze względu na różne źródła uzyskiwanych dochodów.

S.Ossowski zauważa, że wyróżnione schematy zawarte są w pismach Marksa, a kolejny etap jego rozważań stanowi próba odczytania marksofskiej teorii klas poprzez pryzmat wyróżnionych wcześniej schematów: dychotomicznego, gradacyjnego i funkcjonalnego. Podstawowe dychotomie zawarte w teorii klas Marksa łączy on z "dziedzictwem dychotomicznych wizji folkloru i bojowej ideologii rewolucji ludowych". Rekonstrukcję marksofskiej teorii klas przeprowadza poprzez zestawienie trzech następujących dychotomii:

- klasy posiadającej i klasy nie posiadającej środków produkcji,
- klasy pracującej i klasy nie pracującej,
- klasy zatrudniającej i klasy nie zatrudniającej siłę roboczą.

Z kolei aspekt gradacyjny znajduje S.Ossowski w marksofskim sposobie określenia klasy średniej. Klasę tę tworzy zespół ludzi zajmujących średnią pozycję w gradacji ekonomicznej /według stopnia zamożności/, "bez względu na to, jaki jest ich stosunek do środków produkcji"⁵. Schemat funkcjonalny natomiast przedstawia S.Ossowski jako nawiązanie Marksa do koncepcji A.Smitha; w tym ujęciu klasy społeczne wyodrębnione są na podstawie tego, jakich środków produkcji są one właścicielami. Trzy główne klasy społeczeństwa kapitalistycznego: klasa właścicieli ziemskich, właścicieli kapitału i właścicieli siły roboczej, wyznaczone są przez stosunek do różnych środków produkcji /ziemia, siła robocza, kapitał/.

Przeprowadzona przez S.Ossowskiego rekonstrukcja marksowskiej teorii klas społecznych budzi pewne wątpliwości, które chciałbym zaakcentować oraz pokrótce omówić. Powróćmy do podziału dychotomicznego; ujęcie teorii klas społecznych Marksa w postaci prostego zestawienia trzech dychotomii: posiadający i nie posiadający środków produkcji, pracujący i nie pracujący, zatrudniający i nie zatrudniający siłę roboczą, umożliwia wyróżnienie klasy wyzyskiwaczy, wyzyskiwanych i klasy pośredniej. Jednakże podział ten uniemożliwia odrożnienie klasy kapitalistów i właścicieli ziemskich jako dwóch różnych klas - jedni i drudzy bowiem przywłaszczają sobie nieopłacony czas pracy dodatkowej dzięki posiadaniu środków produkcji /bo i ziemia do nich należy/⁶.

Z kolei dokonane przez S.Ossowskiego wydzielenie z teorii społecznej Marksa takiego sposobu określenia klasy średniej, w którym pomija się kryterium stosunku do środków produkcji i ogranicza się tylko do miernika, jakim jest podział na klasy według "stopnia zamożności", utrudnia dostrzeżenie tego, że kryterium stosunku do środków produkcji jest w marksowskiej koncepcji klas społecznych kryterium podstawowym, determinującym wszystkie inne podziały, że inne kryteria, takie jak różnice w uzyskiwanych dochodach, w prestiżu lub w wykształceniu, są mniej lub bardziej bezpośrednio zdeterminowane przez pierwsze.

Również wydzielenie z pism Marksa schematu funkcjonalnego jako prostego nawiązania do koncepcji A.Smitha, w której struktura klasowa wyznaczana jest przez stosunek do różnych środków produkcji i charakteryzuje się tym, że robotnicy utrzymują się z zysku, a właściciele ziemscy z renty gruntowej, nie może stanowić kryterium przynależności klasowej, albowiem, jak zauważa S.Kozyr-Kowalski, w takim wypadku lekarze i urzędnicy stanowiliby dwie odrębne klasy społeczne⁷.

Z perspektywy powyższych uwag trudno zgodzić się z wyrażoną przez W.Morawskiego opinią, że w pracy "Struktura klasowa w społecznej świadomości" rozwinięte zostały najbardziej trwałe elementy myśli marksistowskiej⁸. Na temat przeprowadzonej przez S.Ossowskiego rekonstrukcji teorii klas Marksa odmiennie formułuje swój sąd J.Szacki. Przyznaje on, że "formalny charakter zasadniczej systematyzacji typów interpretacji struktury klasowej odbił się niekorzystnie m.in. na analizie koncepcji marksowskiej", aczkolwiek w następnym zdaniu dodaje, że "analiza ta posiada niemałe zalety, m.in. taką, że po jej przeprowadzeniu

marksizm pozostaje jednak marksizmem, tzn. określoną historyczną całością⁹.

Sposób, w jaki S.Ossowski przeprowadza interpretację teorii klas Marksa, można rozpatrzeć w szerszym kontekście wyznaczonym przez cel jego pracy, w której obok porównywania różnych koncepcji klas społecznych, dąży on do wydobycia wspólnych treści z różnych, często przeciwstawnych, określeń klasy społecznej. Z tej perspektywy stanowisko S.Ossowskiego można określić jako próbę "pogodzenia" różnych sposobów analizy struktur społecznych, a zwłaszcza stosowanej w Stanach Zjednoczonych empirycznej metody badania świadomości społecznej z marksowską analizą klas. Próba "pogodzenia" dwóch tak różnych koncepcji prowadzić musi do wyakcentowania tych wątków teorii Marksa, które są mniej lub bardziej zbliżone z metodami empirycznej analizy struktury społecznej, z pominięciem innych, często bardziej istotnych. Świadczy o tym m.in. podana przez S.Ossowskiego "psychologiczna" interpretacja marksowskiego określenia klasy społecznej, wyrażająca się w tezie, że posługując się pojęciem klasy opartym na kryterium ekonomicznym, Marks ogranicza je czasami wprowadzając kryteria psychologiczne, że "zespół ludzi tworzy klasę w pełnym znaczeniu dopiero wtedy, gdy członków zespołu łączy świadomość klasowa, świadomość wspólnych interesów, więź psychiczna wynikająca ze wspólnych antagonizmów klasowych. Aby klasa społeczną stała się klasą w pełni tego słowa znaczeniu, koniecznym jest istnienie więzi psychicznej"¹⁰. Pomimo że S.Ossowski przytacza pojedyncze fragmenty tekstów z "Ideologii niemieckiej" "Manifestu komunistycznego" i "18-tego brumaire'a Ludwika Bonaparte", uzyskany na tej drodze wniosek o konieczności istnienia więzi psychicznej w marksowskim określeniu klasy społecznej budzi wątpliwości. Przytoczone z "Manifestu komunistycznego" zdanie, w którym Marks mówi "o organizowaniu się proletariuszy w klasę, a tym samym w partię polityczną" nie stanowi przekonującego argumentu na rzecz tezy o "ograniczaniu" przez Marksa ekonomicznego kryterium klasy społecznej. Odczytanie w szerszym kontekście jego pracy wskazuje na potrzebę politycznego rozwoju klasy robotniczej, którego efektem byłoby z jednej strony uświadomienie sobie swojej rzeczywistej sytuacji i miejsca w społeczeństwie, z drugiej natomiast umiejętność skutecznego realizowania swych celów w walce z krępującym uciskiem. Wówczas bowiem możliwe będzie uniknięcie sytuacji, w której "robotnicy zwracają się nie tylko przeciw burżuazyjnym stosunkom produkcji, zwracają się przeciw samym narzędziom produkcji: niszczą konkurujące towary

zagraniczne, rozbijają maszyny, podpalają fabryki, usiłują na nowo wywalczyć straconą pozycję średniowiecznego robotnika"¹¹.

Uwagi ogólniejszej natury nasuwają się w związku z dokonaniem przez S.Ossowskiego ujęciem teorii społecznej Marksa jako dziedzictwa i kontynuacji poglądów na strukturę społeczną sięgających pism Arystotelesa, św. Jana Chryzostoma i podań biblijnych. Konsekwencją takiego ujęcia jest pominięcie krytycznego nurtu teorii Marksa, który można określić mianem antyutopizmu i demistyfikacji. Jego brak utrudnia dostrzeżenie tego, że jednym z krytycznych **pierwiastków** teorii Marksa jest antyutopizm, ponieważ teoria ta nie przeciwstawia rzeczywistości jakiegoś abstrakcyjnego ideału moralnego, lecz dąży do tego, aby rozumność i sens wydobyć z analizy rzeczywistości społecznej. Innym krytycznym elementem marksowskiej teorii klas jest demistyfikacja, czyli próba wydobywania na jaw i uświadomienia ludziom ich rzeczywistego sensu działań, usunięcia fałszywej świadomości jaką ludzie z natury mają o sobie samych i swojej działalności. Element ten wskazuje na wielorako zapośredniczoną i skomplikowaną formę samoorganizacji życia społecznego¹². Wydobywanie krytycznego nurtu teorii Marksa utrudnia obecne w pracach S.Ossowskiego oddzielenie socjologicznych treści rozważań Marksa od treści ekonomicznych, wskazujących na mechanizmy funkcjonowania i rozwoju społeczeństw opartych na prywatnej własności środków produkcji. Oddzielenie to uobecnia się zwłaszcza w takim sposobie odczytania tekstów Marksa, w którym chodzi o "systematyczne opracowanie niewykończonych pomysłów socjologicznych rozsypanych na marginesie ekonomicznych dzieł Marksa"¹³. W tej perspektywie szereg omawianych przez Marksa zjawisk związanych z analizą mechanizmów gospodarczych i społecznych, w tym także klasowych, nie znajduje wytłumaczenia, pomimo że tworzą one podstawę, z której czerpie swój rodowód marksowska teoria klas społecznych.

Należy wskazać na tło, na jakim powstają i ukazują się prace S.Ossowskiego. Prezentację swych poglądów na strukturę klasową społeczeństwa, a w tym kontekście także na własne pojmowanie marksowskiej teorii klas społecznych, przeprowadził S.Ossowski w pierwszej połowie lat 50-tych, w latach, kiedy próba samodzielnej i wykraczającego poza utarte schematy odczytania myśli Marksa z konieczności pozostać musiała w ukryciu. Dlatego wartość wydanej w 1957 roku pracy "Struktura klasowa w społecznej świadomości" polega nie tylko na prezentacji bogatego materiału ukazującego różne sposoby opisywania struktur klasowych społeczeństw, jakie uobecniły się na przes-

trzeni wieków, lecz także na tym, że poddaje ona w wątpliwość mit o, wyjątkowości i nieomylności rozwoju nowych społeczeństw, że uderza w obiegowe sposoby charakterystyki struktury klasowej społeczeństw oraz wskazuje na to, że te obiegowe sposoby pełnią często rolę kurtyny zasłaniającej scenę rzeczywistych sprzeczności interesów dzielących wielkie grupy ludzi. Toteż podana przez S.Ossowskiego próba nowego sposobu ujęcia teorii klas Marksa ma istotną wartość, ponieważ odkrywając nowe problemy wskazuje na potrzebę dalszych poszukiwań.

PRZYPISY

¹Ossowski S., O strukturze społecznej, Warszawa 1982 s.208

²Ibidem s.226

³Ossowski S., Teoretyczne zadania marksizmu, W: Dzieła T.6 Warszawa 1970 s.204

⁴Ossowski S., Doktryna marksistowska na tle dzisiejszej epoki, W: Dzieła T.6, Warszawa 1970 s.193

⁵Ossowski S., O strukturze społecznej, Warszawa 1982 s.184

⁶Koźłakowski L., Główne nurty marksizmu, T.1, Paryż 1976 s.360

⁷Kozyr S., - Kowalski, Marksistowska Teoria klas i warstw społecznych w świetle "Kapitału" - próba rekonstrukcji, W: "Studia Socjologiczne", 1969 nr 2 s.6

W artykule tym S.Kozyr-Kowalski zwraca uwagę na to, że krytyka wyodrębniania z teorii klas Marksa funkcjonalnego schematu struktury klasowej wyznaczonego przez stosunek do różnych środków produkcji, przeprowadzona została już w pracy K.Kautsky 'ego "Materialistyczne pojmowanie dziejów". Rozważania krytyczne na ten temat przeprowadza także J.Ładosz w pracy "Marksowska teoria walki klas", Warszawa 1969 s.110, przypis 69

⁸Morawski M., Nota do wydania, W: S.Ossowski, O strukturze społecznej, Warszawa 1982 s.5

⁹Szacki J., W kręgu nowych doświadczeń i historycznych analogii, W: "Studia Filozoficzne", 1958 nr 4

- ¹⁰Ossowski S., O strukturze społecznej, Warszawa 1982 s.180
- ¹¹Marks K., Manifest partii komunistycznej, W: Pisma wybrane, Człowiek i socjalizm, Warszawa 1979 s.363,364
- ¹²Siemek M.J. Filozofia, dialektyka, rzeczywistość, Warszawa 1982 s.109
- ¹³Ossowski S., Doktryna marksovska na tle dzisiejszej epoki, W: Dzieła T.6, Warszawa 1970 s.193

ÜBER DIE WEISE DER REKONSTRUKTION DER MARXISTISCHEN KLASSEN-
THEORIE IN DEN WERKEN VON S.OSSOWSKI

Zusammenfassung

In dem Artikel ist die marxistische Klassentheorie in der Fassung von S.Ossowski dargestellt. Man betrachtet die Theorie im Sinne des früher von S.Ossowski entworfenen dreigliederigen Schema: dichotomischen, schrittweisen und funktionellen. Man macht auf die "psychologische" Interpretation der Gesellschaftsklassen aufmerksam und auch auf die Folge des Absondern des soziologischen und ökonomischen Gehalts der Theorie.